

Çağdaş Türkiye’de Yaşlılık ve Eşitsizlik

Ageing and Inequality in Contemporary Turkey

Özgür ARUN*

Öz: Yaşlılık ve yaşlanma bir sorun değildir. Yaşlılık ve yaşlanma sürecindeki bir ülkede, alt yapının, insan kaynağının ve fiziksel koşulların hazır olmaması sorunlara yol açmaktadır. Nitekim, Türkiye zenginleşmeden yaşlandığı için gelecek 15 yıl içinde demografik bir krizle karşı karşıya kalacaktır. Bu yazıda, aktif yaşlanma politikalarının eksikliğinden kaynaklı olarak Türkiye’de demografik dönüşüm sürecinde ortaya çıkan eşitsizlikler tartışılmaktadır. Öncelikle, Türkiye’nin demografik dönüşümü ve neden *yaşlılık* ve *yaşlanmanın* çalışılması gerektiği değerlendirilmektedir. Yaşlanma sürecinde eşitsizlikleri anlamak ve müdahale etmek üzere ihtiyaç duyulan önemli bir yönelim olarak *kesişimsellik* perspektifi sunulmaktadır. Bu bağlamda, eğitim, iş, istihdam, gelir ve sağlık alanındaki çözümlerle, Türkiye’de kuşaklararası ve kuşak içinde ortaya çıkan eşitsizliklere odaklanılmaktadır. Eşitsizliklerden sıyrılmak için, Türkiye, kapsamlı ve sürdürülebilir biçimde sosyal, ekonomik ve çevresel bir kalkınma angajmanına ihtiyaç duymaktadır.

Anahtar sözcükler: Yaşlılık, Eğitim, İstihdam, Gelir, Sağlık, Kesişimsellik, Peter Pan Sendromu

Abstract: Ageing is not a problem, however, inadequate human resources and inadequacies in the physical environment in a context of population aging would lead to problems. Due to the fact that the population of Turkey is getting older without raising its welfare status, prefaces a scenario of demographic crisis over the next fifteen years. In this paper, inequalities arising in the course of the current demographic transition process in Turkey resulting from the lack of active aging policies are discussed. From Turkey’s demographic transition, the discussion is focused upon why ageing should be an area of research. In understanding inequalities and intervening in the course of the aging process, the importance of employing an intersectionality perspective is presented. In this respect, at the intergenerational and intragenerational levels, the analysis of the intersection of inequalities in the fields of education, work, employment, income, and health are discussed. It is argued that in order to rid itself of inequalities, Turkey needs to engage in comprehensive and sustainable social, economic and environmental development.

Keywords: Ageing, Education, Employment, Income, Health, Intersectionality, Peter Pan Syndrome

Giriş

Demografik dönüşüm toplumların refahıyla yakından ilgili bir süreçtir. Günümüzde ‘çok yaşlı’ olarak adlandırılan toplumlar aynı zamanda yüksek refah düzeyine sahiptir. Bu bakımdan düşünüldüğünde toplumsal yaşlanma bir sorun değildir. Yaşlanma sürecine hazır olmamak sorunlara yol açabilir. Yine de farklı kalkınmışlık düzeyine sahip ülkeler arasında, hatta bir ülke içinde, yaşa, cinsiyete, sınıfa ve etnisiteye göre değerlendirildiğinde eşitsizlikler varlığını sürdürmektedir. Ulusal düzeyde sunulan eğitim, çocuk ve yaşlı bakımı, sağlık güvenceleri ve

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Gerontoloji Bölümü, Antalya. arun@akdeniz.edu.tr

emeklilik ilkeleri demografik dönüşüm yaşayan toplumlarda sıcak tartışma alanları ve siyasi çekişme konularıdır. Bu tartışma ve çekişmeler geçtiğimiz yüzyıldan günümüze kalan bir mirastır.

Demografik dönüşüm süreci, eşitsizliklerle başa çıkmak üzere alınmış olan siyasi ve ekonomik tedbirlerin ve sosyal politikaların yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Refah politikalarındaki farklı yaklaşımlara rağmen merkezi hükümetlerin yetkilerini yerel yönetimlere devretmeye başlaması küresel bir eğilimdir. Yönetimin yerelleştirilmesi sürecinde, refah politikalarında melez yaklaşımlar ve modeller ortaya çıkmaktadır. Devlet, aile, sivil toplum ve serbest piyasa güçleri bir arada olacak şekilde yeni sosyal sözleşmeler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Öte yandan doğum ve ölüm oranlarının azalması ve farklılaşan göç süreçleri, toplumsal yaşlanmanın ortak öyküsünü oluşturmaktadır. Bu nedenle yaşam döngüsü içinde deneyimleri farklılaşan kuşakların atomize olmuş ihtiyaç ve beklentilerine karşılık gelebilecek, bireye özgü ve dinamik sosyal politikalar gereklidir. Yaşlanan toplumun yaşam döngüsü içinde miras aldığı eşitsizlikler ve bunlara dayalı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlar, yurttaşlığın yeniden tanımlanması gereğine işaret etmektedir.

Bu yazıda Türkiye'nin demografik dönüşüm süreci bağlamında, yaşlılık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizlikler tartışılmaktadır. Öncelikle, Türkiye'nin demografik dönüşümü ve neden *yaşlılık* ve *yaşlanmanın* çalışılması gerektiği değerlendirilmektedir. İkinci bölümde, yaşlanma sürecinde eşitsizliği anlamak ve duruma müdahale etmek için ihtiyaç duyulan yönelim ele alınmaktadır. Bilimsel çalışmalar içinde ortaya çıkan teorik ve ampirik çıkmazlar tartışılmak suretiyle; *kesişimsellik perspektifi* metodolojik bir öneri olarak sunulmaktadır. Üçüncü bölümde, verilere dayalı olarak Türkiye'de ulusal düzeyde kuşaklararası ve kuşak içinde ortaya çıkan eşitsizliklere odaklanılmaktadır. İleri düzey ikincil analizler için TÜİK'in "*Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması*" (GvYKA-2011), "*Türkiye Sağlık Araştırması*" (TSA-2012) ve "*Hanehalkı Bütçe Araştırması*"nın (HBA-2009) mikro verileri analiz edilmiştir. GvYK-2011 araştırması mikro veri seti, Türkiye'de gelirin ne düzeyde eşit dağıldığını, bu dağılımın ne tür değişiklikler gösterdiğini ve yoksullar ile zenginler arasındaki yaşam koşulları farklılıklarını analiz etmek amacıyla kullanılmaktadır (TÜİK 2011c). Bunun yanı sıra TSA-2012 araştırması, kalkınmışlığın göstergelerinden birisi olan sağlık göstergesine ilişkin mikro verileri araştırmacılara sunan en güncel araştırmadır (TÜİK 2012b). TSA-2012 mikro verileriyle 15 yaş ve üzeri yetişkinlerin sağlık profilleri analiz edilebilmektedir. Öte yandan HBA-2009; hanelerin sosyoekonomik yapıları, yaşam düzeyleri, tüketim kalıpları hakkında bilgi veren ve toplumun ihtiyaçlarının belirlenmesi, kullanılabilir gelirin haneler ya da fertler arasında ne şekilde dağıldığının bilinmesi ve uygulanan sosyoekonomik politikaların geçerliliğinin test edilmesi amacıyla kullanılan en önemli kaynaklardan biridir (TÜİK 2009). Böylece üçüncü bölümde, mikro verilerin analiziyle elde edilmiş bulgular kuşaklar arasında karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek, sosyal eşitsizlik kesişimsellik perspektifiyle ele alınarak tartışılmaktadır. Dördüncü bölümde ise yaşlanma ve yaşlılık politikaları bağlamında Türkiye'de devletin yönelimi değerlendirilmektedir. Bulguya dayalı olarak üretilebilecek aktif yaşlanma politikalarının hangi prensiplere yaslanması gerektiği sorusuna yanıt aranmaktadır.

Türkiye'de Demografik Kriz

"*Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu...*", "*Avrupa'nın en genç ülkesi olarak...*", "*Genç bir nüfusa sahip olan Türkiye...*" gibi ifadeler hala kullanılmaya devam edilse de gerçeği yansıtmamaktadır. Türkiye'nin genç bir nüfusu olduğu inancı günümüzde bir efsane olarak varlığını sürdürmektedir. Yaşlı nüfusunun oranı %7'yi aşmış ülkeler "*yaşlı bir toplum*" ve %10'u aşmış ülkeler ise "*çok yaşlı bir toplum*" olarak tanımlanmaktadır (TÜİK 2013b). TÜİK'e

göre 2014 yılı itibarıyla Türkiye’nin yaşlı nüfusunun (65+) oranı %8’dir (TÜİK 2014b). Türkiye toplumu artık yaşlı bir toplumdur. Bununla da sınırlı değil, Türkiye nüfusu her geçen gün hızla yaşlanmaya devam etmektedir. Son 25 yılda Türkiye’nin yaşlanma hızı üst düzeye ulaşmış ve yaşam süresi ortalama 14 yıl artmıştır. Türkiye dünyanın en hızlı yaşlanan ülkelerinden birisidir (Arun & Arun 2011). Kendi nüfusu içinde dünyanın en yüksek oranda yaşlısına sahip ve süper yaşlı toplum olarak tanımlanan (Muramatsu & Akiyama 2011) Japonya’nın 26 yılda geçirdiği yaşlanma sürecini Türkiye 15-20 yıl içinde tamamlayacaktır (Arun 2013a). Karşı karşıya kaldığımız soru, Türkiye nüfusunun ne kadar genç olduğu sorusu değildir. Türkiye nasıl yaşlanmaktadır? Yüzyılın sonunda Türkiye’nin nüfus yapısı nasıl değişecektir? Değişen nüfus yapısı sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmayı nasıl etkileyecektir? Yaşlanma Türkiye için demografik bir hediye mi yoksa bir sorun mu olacaktır? Bu sorulara verilecek bulguyla donatılmış yanıtlar, Türkiye toplumunun gelecek yüzyıl içindeki siyasi ve ekonomik kaderini belirleyecektir.

Günümüzde demografik dönüşümden söz edildiğinde, birbirine bağlı üç süreç tartışılır: (i) doğurganlığın düşmesi, (ii) ölüm oranlarının azalması ve (iii) farklılaşan göç süreçleri (Arun 2014a). Dünyadaki tüm ülkeler bu süreçlerden geçerek yaşlanmaktadır. Bu açıdan Türkiye, diğer toplumlardan farklılaşan istisnai bir örnek teşkil etmez. Ancak Kanada, ABD, İngiltere, İtalya, Portekiz, Almanya, Fransa, İsveç gibi yaşlanma sürecinin ikinci safhasını tamamlamış olan ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye, yaşlanma dinamikleri itibarıyla farklılaşmaktadır (Arun 2013b). Yaşlı nüfusun dağılımı incelendiğinde, içinde yaşadığı coğrafyaya kıyasla Türkiye’de daha düşük oranda yaşlı nüfus olsa da, bu durum iki bakımdan dikkatle değerlendirilmelidir. İlk, yüzyılın sonuna kadar Türkiye’deki yaşlıların oranı, demografik dönüşümün ikinci safhasını tamamlamış ülkelere göre daha hızlı artacaktır. Bu ülkelerde, günümüzde %20’ler civarında olan yaşlı nüfusun (60+), yüzyılın sonuna kadar 1 kat artış göstermesi beklenmektedir (Arun 2015). Türkiye’deki yaşlı nüfus (60+) ise bu süre zarfında 4 kat artacaktır (Arun 2014a). İkinci kritik nokta, yaşlı nüfus içinde yaşlının da yaşlısının (80+) çarpıcı artış hızıdır. Dünya genelinde yüzyılın sonuna değin 60 yaş üzerindeki nüfusun 3 kat, 80 yaş üzerindeki nüfusun ise 5 kat artması beklenmektedir (Arun 2015). Türkiye’de yaşlının yaşlısının 2011 yılında %0,9 olan oranı, 2050 yılı sonunda 4 katına çıkacak ve 2100 yılına gelindiğinde ise 10 kat artış gösterecektir (Arun 2014a). Yüzyılın sonunda Türkiye’de doğan bebeklerin, günümüzden farklı olarak, 2 kuşak büyükbabası ve 2 kuşak büyükannesi olabilecektir.

Demografik dönüşüm sürecinde, hükümetlerin yaşlanan nüfusa ilişkin kamu harcamalarını nasıl planlayacağı ya da ne tür tedbirler alacağı sıcak tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Tarihinde ilk kez karşı karşıya kalacağı yeni demografik düzende Türkiye toplumunun rolünün ne olacağı ve bu bağlamda imkânlar, sorunlar, ihtiyaçlar ve beklentiler mutlak suretle analiz edilmelidir. Uzun yaşamın; sosyal, ekonomik ve kültürel bir sorun ya da bir imkân olup olmayacağı, yaşlanma ve yaşlılığın nasıl çalışılacağıyla sıkı sıkıya ilintilidir. Yaşlanan toplumlarda sosyal ve ekonomik politikaların gözden geçirilmesi gerekliliği, hem alt yapının hem de insan kaynağının değişim ve gelişim ihtiyacı ve yeni demografik düzenin nasıl şekilleneceği; yaşlanma ve yaşlılığın hangi perspektifle ele alınacağı sorusuna verilecek yanıtlarda gizlidir.

Kesişimsellik Perspektifi

Yaşlılık sürecine yalıtılmış alanlardan bakmak, odağı kaydıracak yamuk bir bakış olacaktır. Nitekim, meseleye engellilik literatüründen bakıldığında, yaşlanmanın bir başarı olduğu tespit edilebilir. Öte yandan, yaşlılık ve yaşlanma odağından değerlendirildiğinde, yaşlanma sürecinde engellilik bir başarısızlık olarak görülmektedir (Ansello 2004).

O halde perspektif ne olabilir? Yaşlılık ve yaşlanma nasıl çalışılabilir? Kesişimsellik perspektifi, bugün araştırmalarda ihtiyaç duyulan açılımı sunabilecek alternatiflerden en güçlüsü olarak karşımızda durmaktadır. Kesişimsellik, faktörlerin karşılaşmasıyla ortaya çıkan etkileşime atfen kullanılmaktadır ve hiç bir sosyal birlikteliğin homojen olmadığı iddiasından hareket eder. Tıpkı çocukluk, gençlik ve yetişkinlik gibi yaşlılık da türdeş bir birliktelik değildir. Yaşlılar; eski, çağ dışı, yeniye yabancı, ağırkanlı ve ne denildiğini anlamayan kişiler değildir. Yaşlı denildiğinde hastalığın ve ölümün dışında başka görüntüler de canlanmalıdır zihnimizde. Yaşlılar basitçe uzun yaşayan insanlar da değildir. Yaşlılar sadece emeklilerden oluşmaz. Yaşlı erkek ve yaşlı kadınlar; basitçe *ihtiyar, kocamış, geçkin, ya da pırfâni* diye adlandırılacak homojen bir grubu oluşturmazlar. Bu bakımdan yaşlanma süreçleri ve yaşlılar üzerinde yapılan araştırmalar, açıkça ya da zımnen, genç-yaşlı dikotomisi üzerinden kurgulanamaz.

Yaşlanma süreçleri ve yaşlılar çalışılırken analizlere dahil edilen önemli değişkenler vardır. Toplumsal cinsiyet, sınıf, medeni durum ve elbette yaş, yaşlanma süreçlerini etkileyen faktörler olarak analizlere dahil edilmektedir (Arun 2015). Ne var ki yaşlı olmak, kadın olmak, yoksul olmak ve eğitimsiz olmak gibi tespitler, tek başına çeşitliliği anlamak ve açıklamak üzere kuvvetli açılımlar sunamamaktadır. Oysa bu faktörlerin kesişimselliğinin yaşlanma sürecinde kritik bir etkiye sahip olduğu dikkat çekmektedir. Kesişimsellik perspektifinden değerlendirildiğinde, toplumsal cinsiyet, yaş, sınıf ve medeni durum birbirlerinden ayrı olarak düşünülemez. İzole edilerek analiz edildiğinde bu faktörlerin ürettiği sonuçlar, kümülatif değildir. Ancak kesişimsellik perspektifinden ele alındığında faktörlerin etkileşimleri çok boyutlu ve ilişkisel olabilecektir. Chappell (2014), Arun ve Çakıroğlu-Çevik'e (2013) atfen, yaşam seyri içinde "*tek başına toplumsal cinsiyetin anlamlı bir farklılık yaratmasından ziyade, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf ve yaşın etkileşimiyle eşitsizliklerin katmerli hale geldiğini; alt sınıflarda ölümün, hastalıkların, engelliliğin ve psikolojik sorunların çok daha yaygın olduğunu*" (Arun 2015, 136) tespit etmektedir. Yaşlılık çalışmalarında "*kadın ve yaşlı olmak, yaşlı ve yoksul olmak ya da kadın ve yoksul olmak bağlamında gerçekleştirilecek değerlendirmeler, kavrayışçı biçimde sosyal politika gündeminin oluşturulmasını sağlayabilecektir*" (Arun 2015, 136).

Bu bakımdan eşitsizliği çözümlenmek üzere gerçekleştirilen araştırmalarda (Hankivsky & Christoffersen 2008; Hankivsky 2012; Arun 2015; Chappell, Dujela & Smith 2015) kesişimselliğin etkili bir paradigma olduğu görülmektedir. Kesişimsellik belirli bir deneyimden, mesela yaşlı olmaktan hareketle bir kavrayış sunmaz. İkili-üçlü-çoklu tehlike kavramsallaştırmasından farklı olarak, kesişimsellik, farklı sosyal konumların, mevkilerin veya pozisyonların arasındaki etkileşimi anlamaya çalışır, bunların arasındaki akışkanlığın ve değişkenliğin farkındadır. İkili-üçlü-çoklu tehlike kavramsallaştırmasıyla mütemediyen dezavantajlı konumlara vurgu yapılırken, kesişimsellik perspektifinde araştırmaya özneyi kurban olarak betimleyen bir ön yargıyla başlanmaz. Bu, kritik bir metodolojik yaklaşımdır. Zira özne kurban olarak kabul edildiğinde, araştırma sürekli olarak sorunlara, zayıf yönler odaklanabilir ve özne dehumanize edilebilir. Oysa özneler eyleyen birer aktördürler ve yaşam seyri içinde hususiyetlerin kesişimi; onların mevkilerini güçlendirebilir ya da zayıflatabilir, tamamlayıcı ya da rekabetçi olabilir, onları marjinal bir konuma itebilir ya da çoğunluğa katabilir. Faktörlerin birlikte gösterdiği etkiler çok boyutludur, bireyler için olumsuz sonuçlar da doğurabilir, onları avantajlı bir statüye de çıkarabilir (Chappell *et al.* 2015). O halde kesişimsellik perspektifi, araştırmacı için olağan bir resmetme ve betimleme görevinden öte sistematik bir kavrayışı gerekli kılmaktadır. İlerleyen bölümde, karşılaşmalar, eğitim, istihdam, iş, gelir ve sağlık alanında olmak üzere üç ana başlık altında kesişimsellik perspektifiyle ele alınmaktadır.

Karşılaşmalar

Toplumsal yaşlanma basitçe dünyanın seçilmiş belirli bölgelerinde yaşanan bir süreç değildir. Yaş yapısındaki değişim, ülke içindeki ve ülkeler arasındaki göç ve kentleşmeyle birlikte nüfus mekansal olarak yeniden dağılmaktadır. Nüfus artışı, göç, kentleşme ve toplumsal yaşlanma söz konusu edildiğinde, kalkınmayla ilgili zorluklar ve imkanlar da tartışılmalıdır. Nitekim nüfusun yapısındaki bu dönüşümler, sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmayı doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir (UNFPA 2013). Üretim ilişkileri, tüketim alışkanlıkları, istihdam, gelir dağılımı, yoksulluk, sosyal korunma gibi meseleler olumsuz etkileri değerlendirilen ve törpülenmeye çalışılan mühim eşitsizlik alanlarıdır. Bu alanlardaki karşılaşmalar eşitsizlikleri daha da artırmaktadır; çalışmayan kadın, yoksul dul kadın, okuma yazma bilmeyen yaşlı gibi kesimler kalkınmayı etkileyen, bu alanlardaki karşılaşmaların en yalın yansımasıdır. Sürdürülebilir bir kalkınma hedefi, şimdiki ve gelecek kuşakların refahının desteklenmesiyle gerçekleştirilebilir. Sürdürülebilir bir sosyal gelişme, yani yoksulluğun azaltılması, yaşam standartlarının artırılması ve refahın iyileştirilmesi; hizmet ve ürünlerdeki üretim artışı, ekonomik kalkınma olmaksızın gerçekleşemez ve ekonomik kalkınma da çevresel değişimlerden ayrıştırılmaz (UNFPA 2013). Sosyal, ekonomik ve çevresel gelişme arasındaki sürdürülebilir ilişkiyi tesis etmek için, nüfus dinamiklerinin kritik etkisini dikkate almak gereklidir.

Gelecek yüzyıla doğru, hızla yaşanan Türkiye’yi bekleyen imkanları ve riskleri öngörmenin yanında yeni bir sosyal, ekonomik ve çevresel politika gündemi oluşturabilmek için nüfusun dönüşen yapısını anlamak gerekmektedir. Zira Türkiye, demografik dönüşüm sürecini yaşayan gelişmekte olan tüm ülkeler gibi, zenginleş(e)meden yaşlanmaktadır. Bu olgu; sağlık sistemini stabil hale getirmek, sosyal güvenlik sistemindeki açıkları kapatmak, adil gelir dağılımını sağlayarak gelecek yüzyılda yoksulluğu olabildiğince törpülemek isteyen ülkeler için mühim güçlükler yaratacaktır. İşte bu nedenlerle Türkiye yeni bir kalkınma gündemine ihtiyaç duymaktadır; nüfusunun gelecekteki büyüklüğünü, yapısını, gelişimini ve dağılımını dikkate alarak farklı senaryoları değerlendirme ihtiyacı zaruridir. Artan ve dönüşen nüfusunun ihtiyaçlarını dikkate alarak, yoksulluğu azaltmak, yaşam standardını artırmak ve refahı pekiştirmek arzusu doğal kaynaklar üzerindeki mühim bir baskı unsurudur. Daha fazla nüfus; daha fazla iş, daha fazla gelir, daha fazla eğitim, daha fazla sağlık anlamına gelmektedir. Aynı zamanda daha fazla nüfus; daha fazla su, daha fazla gıda ve daha fazla enerji demektir (UNFPA 2013). Henüz zenginleşmeden yaşanan toplumlar, nüfusunun bahse konu olan ihtiyaçlarını karşılamak için yıkıcı kalkınma modelleri seçmektedirler. Sadece sosyal ve ekonomik açıdan değil çevresel bakımdan da yıkıcı olan bir kalkınma modeli sürdürülebilir değildir. Türkiye tam da bu süreci yaşamaktadır.

Türkiye, aynı zamanda tarihinde bir kez yaşayacağı bir başka imkana sahiptir. 21 yüzyılın ortalarına doğru, Türkiye’de, ekonomik aktif yaş grubu olarak tanımlanan 15-64 yaş aralığındaki yurttaşların sayısı en yüksek düzeyine ulaşacaktır. Nüfusun böylesi çarpıcı değişimi, sosyal, ekonomik ve çevresel gelişim arasındaki sürdürülebilir ilişkiyi tesis etmek için bir fırsat penceresi sunmaktadır. Türkiye bu fırsat penceresini değerlendirerek yaşlanma sürecinde nüfus yapısının değişimini, sürdürülebilir kalkınmayı tesis etmek üzere kaldıraç olarak kullanmalıdır; beşeri sermayeye yatırım yapılmalı, istihdam olanakları oluşturulmalı, eğitim ve sağlık alanlarındaki parçalanmış hizmetler entegre edilmeli ve adil bir gelir dağılımı sağlanmalıdır.

Kırılgan ekonomilerde yaşlanma, sosyoekonomik gelişim için fırsatlar da sunabilir. Bu bağlamda kalkınma için yaşlı yurttaşların topluma katkıları değerlendirilmelidir. Aksi takdirde yaşlanma, bir toplumun kalkınma sürecinde olumsuz bir etki yaratır. Bu nedenle ulusal sağlık sistemi içinde sunulan hizmetler yaşanan topluma eşit biçimde ulaşmalı, kırılgan nüfusun sağlık

ve sosyal bakım hizmetlerine erişimindeki sosyal, ekonomik ve çevresel bariyerler kaldırılmalıdır. Kalkınma stratejilerinin başarısı ve sürdürülebilirliği, tepkisel bir biçimde sadece sorunlara odaklanıp semptomatik çözümler üretmekten ziyade nüfusun dinamiklerini bulguya dayalı olarak değerlendirip etkin bir yaklaşım ortaya koyulmasına bağlıdır. “*Demografi kader değildir!*” (UNFPA 2013, 15). Gelecek yüzyılda Türkiye’yi bekleyen riskleri değerlendirmek, fırsatları ortaya koymak ve kalkınma sürecinde sosyal, ekonomik, çevresel faktörleri dikkate alarak bir politika gündemi üretmek için hak temelli, toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım ortaya konmalıdır. Bu doğrultuda, eşitsizliklerin ortaya çıktığı alanlardaki karşılaşmaları değerlendirmek gereklidir. Kesişimsellik perspektifiyle gerçekleştirilecek analizler, eşitsizliklere karşı nasıl bir politika üretilebileceğine dair ana hatları sunabilecektir.

Refah düzeyini işaret eden eşitsizlikler basitçe gelire dayalı değildir. Toplumsal kesimler arasındaki refaha dayalı eşitsizliklerin derinleşen yönlerini görmek üzere bir dizi gösterge kullanılmaktadır. Gelir bu göstergelerden birisiyken; eğitim, sağlık, istihdam gibi başka diğer göstergeler de bir toplumun refah düzeyini kavramayı ve toplumsal kesimler arasındaki farklılığı anlamayı olanaklı kılmaktadır. Kuşaklararası eşitsizliklerin birçok farklı biçimi vardır. Örneğin, genç kuşaklar ortaöğretimi kendilerinden öncekilere nazaran daha yüksek oranda tamamlamakta ya da yükseköğrenime önceki kuşaklara göre daha fazla erişmektedir. Kuşaklar arasında izlenen farklı düzeydeki eşitsizlikler, yapısal eksiklikten kaynaklanıyor olabileceği gibi bir kuşağın bir hizmete daha fazla ulaşması her zaman bir avantaj teşkil etmeyebilir. Örneğin, 15-24 yaş grubu diğer kuşaklara nazaran daha yüksek eğitim düzeyine sahip olmasına rağmen işsizliğin daha yaygın olduğu bir grubu oluşturmaktadır. Öte yandan 65 yaş üzeri nüfusta üniversite eğitiminin daha ender görünüşü oluşu, basitçe bu yaş grubundakilerin “*okumadığı*” anlamına gelmeyebilir; aslında bu durum yapısal bir eksiklikten, yükseköğrenim çağındayken erişebilecekleri imkânların günümüze göre daha kısıtlı olmasından, kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, kuşakların yaşamları boyunca edinip biriktirdikleri sermayelerini kıyaslarken, yapısal eksiklikleri, kuşak, dönem ya da yaş etkilerini dikkate almak gerekecektir. Bu bağlamda, aşağıda kuşakların karşılaşmaları, eğitim, sağlık, istihdam ve gelir bakımından değerlendirilmektedir.

Gelecek yüzyıl için gerçekleştirilecek sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınma planları için hangi yaş grupları kaldırıcı görevi üstlenebilecektir? Sürdürülebilir kalkınma planlarını hayata geçirebilecek beşeri sermayenin yapısı nasıldır? Aşağıda toplumsal cinsiyet ve yaş değişkenlerinin kesişimselliğiyle gerçekleştirilen analizler sorulara kavrayışçı biçimde yanıt sunabilir. Değerlendirmelerden önce ülkenin yaşam koşullarını yıllar itibarıyla analiz etmek, karşılaşmaların hangi arka planda cereyan ettiğinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Kuşakların kıyaslanması söz konusu olduğunda dönem, kuşak ve yaş etkisi gibi olası bazı etkileri ortadan kaldıracak olması bakımından, Türkiye nüfusunun yıllar itibarıyla değişen yaşam koşulları aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Hanelerin Gelir Dağılımı

Göstergeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Yıllık Kullanılabilir Hane Halkı Geliri (ortalama, \$)	14.726	14.066	14.552	14.285	14.489	15.197	14.410
En Yüksek (%20 grup)	%46.7	%47.6	%46.4	%46.7	%46.6	%46.6	%45.9
En Düşük (%20 grup)	%5.8	%5.6	%5.8	%5.8	%5.9	%6.1	%6.2
Gini Katsayısı	0.410	0.405	0.415	0.404	0.402	0.400	0.391
Gelir Kaynağı (Maaş-ücret)	%41.9	%42.9	%43.7	%44.8	%46.5	%48.3	%49.1
Sosyal Transferler (Dul, emekli, yetim aylığı)	%94.5	%93.6	%91.1	%92	%92	%92	%93
Yoksulluk sınırı altındaki grup	%16.7	%17.1	%16.9	%16.1	%16.3	%15	%15

Kaynak: TÜİK 2010; 2011a; 2011b; 2012a; 2013a; 2014a; 2015.

Bir toplumda hane halkı başına düşen yıllık gelir, kalkınmışlığın önemli göstergelerinden birisidir. Türkiye’de hane halkı başına düşen yıllık gelir, 2008 yılında 14.726\$ iken 2014 yılında 14.410\$ olarak tespit edilmiştir. TÜİK’in son 7 yıllık verileri değerlendirildiğinde, hane halklarının yıllık kullanılabilir gelirinde ortaya çıkan değişim tablodan izlenebilmektedir. Kullanılabilir gelire küresel açıdan bakıldığında ise Türkiye’nin konumu daha rahat anlaşılabilir. *OECD* ülkelerinde, 2010 yılı itibarıyla yıllık kullanılabilir hane halkı geliri 4.500\$ ile 36.400\$ arasında değişmektedir (*OECD* 2014). *OECD* içinde en yüksek yıllık kullanılabilir hane halkı gelinine sahip ilk üç ülke sırasıyla Lüksemburg, Norveç ve İsviçre’dir. Bu ülkelerde yıllık kullanılabilir hane halkı geliri 30.000\$ üzerindedir. En düşük yıllık kullanılabilir hane halkı gelinine sahip üç ülke ise sırasıyla Şili, Türkiye ve Meksika’dır. Bu ülkelerde yıllık kullanılabilir hane halkı geliri 9.000\$ altındadır.

Buna bağlı olarak, Türkiye’de nüfusun en varlıklı %20’lik dilimi 2008 yılında gelirin %46,7’sine sahipken, 2014 yılında bu oran %45,9 olarak belirlenmiştir. Nüfusun en yoksul %20’lik dilimi ise 2008 yılında toplam gelirin %5,8’ine sahipken, 2014 yılında bu oran %6,2 olarak belirlenmiştir. Yıllık gelirin hane halkı başına düşen miktarının ötesinde gelirin adil biçimde dağılımı mühim bir göstergedir. Türkiye’de son 7 yılda hane halkı kullanılabilir gelirinde meydana gelen iyileşmenin aynı ölçüde gelir dağılımında ortaya çıkmadığı izlenmektedir. Nitekim gelir dağılımında eşitsizliğin ölçütlerinden birisi olarak değerlendirilen *Gini katsayısı* Türkiye’de %40’lar civarında demirlenmiştir. Gini katsayısı, 0 değerine yaklaştıkça gelir dağılımında adaleti; 1 değerine yaklaştıkça ise gelir dağılımındaki çarpıklığı göstermektedir. *OECD* ülkelerinde, Gini katsayısının dağılımı Türkiye’nin konumunu daha açık ortaya koyabilir. *OECD* ülkelerinde 2010 yılı itibarıyla Gini katsayısı 0.24 ile 0.50 arasında değişmektedir (*OECD* 2014). Gelir dağılımında adaletin en yüksek olduğu ilk üç ülke sırasıyla İzlanda, Slovenya ve Norveç’tir. Bu ülkelerde Gini katsayısı 0.24 ile 0.25 arasında değişmektedir. Gelirin en adaletsiz dağıldığı üç ülke ise sırasıyla Şili, Meksika ve Türkiye’dir. Bu ülkelerde Gini katsayısı 0.40 ile 0.50 arasında değişmektedir.

Yoksulluk oranı gelir dağılımında en altta yer alan kesimlerin oranını gösteren mühim kriterlerden birisidir. Bir toplumda, dezavantajlı grupların içinde buldukları koşulların anlaşılmasını sağladığı için yoksulluk oranı, gelir dağılımından daha fazla dikkat çekmektedir. Zira Türkiye’de yoksulluk oranları iki yaş grubunda oldukça çarpıcıdır; bunlardan birisi çocuklar diğeri ise yaşlılardır. Zaman içinde bir miktar değişim gözlenirse de Türkiye’de yoksulluk sınırı altında yaşayan kesimin oranının %15-16’lar civarında olduğu tespit edilmektedir. *OECD* ülkelerinde yoksulluk oranının dağılımı Türkiye’nin konumunu daha açık ortaya koyabilir. *OECD*’de 2010 yılı itibarıyla yoksulların oransal dağılımı incelendiğinde (*OECD* 2014), yoksulluk oranının en düşük olduğu ilk üç ülke sırasıyla Çek Cumhuriyeti, Danimarka ve İzlanda’dır. Bu ülkelerde yoksulluk oranları %5,8 ile %6,4 arasında değişmektedir. Yoksulluk oranlarının en yüksek olduğu üç ülke ise sırasıyla Türkiye, Meksika ve İsrail’dir. Bu ülkelerde yoksulluk oranları %15 ile %20 arasında değişmektedir.

Gelire dayalı eşitsizlikler maddi kaynakların bir toplumda ne denli adil dağıldığıyla yakından ilgilidir. Kimi araştırmacılar gelir dağılımındaki yüksek düzeydeki eşitsizliği ahlaki olarak kabul edilemez bulurken; diğerleri gelirin eşitsiz dağılımının araçsal açıdan zararlı olduğunu kabul etmekte, çatışmaya yol açtığına, dayanışmayı kısıtlayıcı olduğuna ya da fiziksel ve psikolojik sağlığı olumsuz etkilediğine işaret etmektedirler (Wilkinson & Pickett 2009). Bununla birlikte, gelecek yüzyıl için yapılan planlamalarda gelirin ne düzeyde olduğundan ziyade nasıl dağıldığına, eşitsizliğin değişimindeki işlevine ve yönüne odaklanılmaktadır (*OECD* 2014).

Eşitsizliğe dair bulgular sadece gelir düzeyi ve dağılımın incelenmesiyle değil, aynı zamanda hanelerin yaşam koşullarının değerlendirilmesi sonucu elde edilmektedir. Hanelerin yaşam koşulları iki temel boyutta ele alınabilir; birincisi konut sahipliği ve konutun fiziksel durumudur. Diğeri ise yaşam tarzını yansıtan koşullardır. Aşağıdaki tabloda Türkiye’de hanelerin yaşam koşulları 2008 ve 2014 yılları itibarıyla sunulmaktadır. Böylece sosyal eşitsizliğin mühim mecralarından birisi olan yaşam alanı, konut, konutun imkânları ve yaşam tarzları Türkiye genelinde analiz edilebilir.

Tablo 2. Türkiye’de Hanelerin Yaşam Koşulları

Göstergeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Kendine ait konutta oturanlar	%61,0	%60,8	%60	%59,6	%60,6	%60,7	-
Konutunda sızdıran çatı, nemli duvarlar, çürümüş pencere çerçevesi vb. sorunları olanlar	%39,0	%42,2	%43,8	%41,6	%40,6	%39,7	%37,2
Konutta izolasyondan dolayı ısınma sorunu yaşayanlar	%38,5	%42,9	%43,3	%41,7	%46,6	%42,2	%38,7
Hanesinin taksit ödemeleri ve borçları (konut alımı ve konut masrafları dışında) bulunanlar	%57,7	%59,3	%61,4	%61,8	%61,3	%65,4	%66,5
Evden uzakta bir hafta tatili ekonomik nedenlerle karşılayamayanlar	%88,8	%87,4	%87,5	%86,5	%85,9	%78,5	%68,7
Beklenmedik harcamalarını ekonomik nedenlerle karşılayamayanlar	%71,1	%62,5	%65,7	%67,6	%61,8	%49	%29
Yıpranmış ve eskimiş mobilyalarını yenileme ihtiyacını ekonomik nedenlerle karşılayamayanlar	%82,6	%82,1	%81,7	%80,3	%78,8	%75,5	%68,4

Kaynak: TÜİK 2010; 2011a; 2011b; 2012a; 2013a; 2014a; 2015.

Türkiye’de hane halklarının yarıdan fazlası (%60) kendine ait konutlarda oturmaktadırlar ve son yedi yıllık süreçte bu oranda anlamlı bir değişim gerçekleşmemiştir. Ne var ki oturlan konutun imkân ve şartları yıllar itibarıyla farklılaşmaktadır. Konutlarında sızdıran çatı, nemli duvarlar, çürümüş pencere çerçevesi gibi sorunları olanların oranı 2008 yılında %39 mertebesindeyken bu yıldan itibaren bu oran artış göstermiş, ancak son yıl zarfında 2008 yılındaki oranın altına düşerek %37,2’ye gerilemiştir. Konutunda ısınma sorunu yaşayanların oranında da benzer olarak yıllar itibarıyla bir dalgalanma yaşanmış olsa da, Türkiye’de her 10 konuttan 4’ünde ısınma sorunu yaşanmaktadır. Konutun fiziki imkanları itibarıyla Türkiye’deki hane halklarının içinde buldukları şartları Avrupa ile kıyasladığımızda çarpıcı sonuçlara ulaşılmaktadır. Nitekim 2013 yılı verilerine göre konutunda ısınma sorunu yaşayan hane halklarının oransal dağılımı Avrupa çapında %0,3 ile %35,2 arasında değişmektedir. Bu bakımdan İzlanda en az sorun yaşayan, Güney Kıbrıs ise en fazla sorun yaşayan ülke olmuştur (Eurofound 2013). Türkiye’de ise aynı yılda konutunda ısınma sorunu yaşayanların oranı %42,2’dir. Avrupa ortalamasının %11,8 olduğu (Eurofound 2013) dikkate alındığında Türkiye’deki hane halklarının dezavantajlı konumu daha çarpıcı olmaktadır.

Öte yandan, hanelerin yaşam koşullarını değerlendirme olanağı sunan, yaşam tarzı bağlamındaki göstergelerde genel olarak yıllar itibarıyla Türkiye’de bir iyileşme olduğu izlenmektedir. Örneğin, beklenmedik harcamalarını ekonomik nedenlerle karşılayamayan hanelerin oranı 2008 yılından 2014 yılına gelindiğinde %71,1’den %29 düzeyine gerilemiştir. Evden uzakta bir hafta tatili ekonomik nedenlerle karşılayamayan hanelerin oranı 2008 yılından 2014

yılına gelindiğinde %88,8’den %68,7 düzeyine gerilemiştir. Yıpranmış ve eskimiş mobilyalarını yenileme ihtiyacını ekonomik nedenlerle karşılayamayan hanelerin oranı ise 2008 yılından 2014 yılına gelindiğinde %82,6’dan %68,4 düzeyine gerilemiştir. Yıllar itibarıyla hane halklarının yaşam koşullarında Türkiye’de yaşanan kısmi iyileşmeler Avrupa düzeyinde karşılaştırmalar yapıldığında anlamlı farklılıkları gözler önüne sermektedir. Örneğin, tatil yapamayan hanelerin oranı Avrupa çapında %10,6 ile %66,2 arasında değişmektedir (Eurofound 2013). Buna mukabil, Avrupa genelinde tatil yapamayanların oranları dikkate alındığında, Türkiye’de yılda bir defa bir hafta boyunca evden uzakta tatil yapamayan hanelerin oranlarının çarpıcı biçimde yüksek olduğu yukarıdaki tablodan izlenebilir.

Hanelerin yaşam koşullarını görünür kılan tüm başlıklarda gerçekleştirilecek karşılaştırmalar, benzer sonuçları üretmektedir. Türkiye’de yıllar itibarıyla değişimin kötüye gitmemesi, sabit kalması, bu anlamda olumlu bir gelişmenin olmaması veya nispeten gerçekleşen iyileşmeler, Türkiye’yi yer aldığı coğrafi ve siyasi yapı içindeki ülkelerle kıyasladığımızda umut kırıcı sonuçları gözler önüne sermektedir.

TÜİK’in resmi verilerinin söylediklerine ek olarak, “*Avrupa Yaşam Kalitesi Araştırması*”nın (AYKA) 2003 ile 2012 yıllarını kapsayan 10 yıllık değerlendirmesine göre (Eurofound 2014), Türkiye’deki hanelerin konutlarında bulunan sorunlar, toplumsal kesimler açısından farklılıklar göstermektedir. Örneğin düşük gelir grubunda yer alanların açıkça daha kötü şartlara sahip konutlarda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanında, eğitim de konutun kalitesini etkileyen önemli bir değişkendir. Düşük eğitim düzeyine sahip olanlar yaşadıkları konutla ilgili daha fazla sorun bildirmektedirler. *OECD*’nin yaşam koşullarını karşılaştırmalı olarak sunduğu raporunda (*OECD* 2013) benzer tespitler yer almaktadır. Son 20 yılda, Türkiye’de yurttaşların yaşam kalitesinde dikkate değer artış olduğunu vurgulayan bu raporlara göre, Türkiye, diğer ülkelerle kıyaslandığında, konut, istihdam, iş yaşamı, çevre, gelir, eğitim ve yaşam memnuniyeti gibi konularda içinde yer aldığı coğrafya ya da siyasi birlik içinde hala en düşük düzeye sahip ülke konumundadır. Zira yıllar itibarıyla gelişme bağlamında ortaya çıkan yaşam şartlarındaki iyileşmeler küresel düzeyde sadece Türkiye’ye özgü değildir. Yer aldığı birlik içinde, Türkiye’nin konumuna benzer nitelik gösteren ülkelerin tamamında yaşam kalitesinde yıllar itibarıyla iyileşmeler yaşandığı ya da en azından sorunların stabil düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, son 10 yılda yaşanan hızlı kalkınma sürecinin, sosyal yaşamı nasıl etkilediği ilerleyen bölümlerin temel meselesidir. Türkiye’nin yaşam şartlarının değişimi ve kalkınma konusunda sergilediği performansı, yurttaşları tarafından nasıl değerlendirilmektedir? Hangi alanlarda iyileşmeler yaşanmıştır ya da hangi alanlarda eşitsizlikler varlığını ısrarla sürdürmektedir? Bu sorulara yanıt vermek üzere ilerleyen bölümlerde eğitim, sağlık, istihdam, iş ve gelir başlıkları altında toplumsal cinsiyet ve yaşa göre değerlendirmeler gerçekleştirilmektedir.

Karşılaşmalar 1: Eğitim

Sosyal eşitsizliği analiz ederken kullanılan mühim göstergelerden birisi eğitimidir. Türkiye’de alt sınıflar kendinden sonra gelecek kuşağa sıklıkla “*oku da kendini kurtar*” nasihatini vermektedirler. Okuyarak bir meslek ya da iş edinilmesi ve edinilen mesleğin ya da işin ekonomik birikim sağlaması durumunda *okumak* değer kazanır (Arun 2012). İşte tam da bu nedenlerden dolayı eğitim, toplumsal pozisyonun işaretleyicisidir ve Türkiye’de şaşmaz bir ayırıcıdır (Arun 2013a; 2013b). Eğitim düzeyi sadece sosyal sınıfları birbirinden ayırmakla kalmaz, aynı zamanda kadın ve erkeği, genç ve yaşlı nüfusu dramatik biçimde bir diğerinden ayırır. Eğitimin Türkiye’de hangi biçimlerde şaşmaz bir ayırıcı olarak işlevselleştiğini, yaşlı nüfusa ve toplumsal cinsiyete bakarak tartışmak aydınlatıcı olacaktır.

Türkiye’de 1935 yılındaki okuryazarlık düzeylerine göre kadınların %10’u ve erkeklerin %29’u okuryazardır. Güncel rakamlara göre 15 yaş ve üzeri nüfusun okuryazarlık oranı kadınlarda %90,2 ve erkeklerde %96,3 olarak açıklanmaktadır (TÜİK 2014b). GvYK araştırmasının (TÜİK 2011c) verilerinin analizi neticesinde eğitim düzeyine ilişkin elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3. Türkiye’de Nüfusun ve Yaşlı (60+) Nüfusun Cinsiyete Göre Eğitim Düzeyleri (%)

Eğitim Düzeyi	Kadın (60+)	Kadın (toplam)	Erkek (60+)	Erkek (toplam)	Toplam (60+)	Toplam (nüfus)
Okuryazar değil	55.3	19.3	17.2	4.7	37.8	12.3
Sadece okuryazar	12.6	9.1	17.1	5.8	14.6	7.5
İlkokul	22.9	37.7	45.6	39.8	33.3	38.7
Ortaokul	3.5	13.4	6.7	18.7	5.0	15.9
Lise	3.8	14.3	6.4	20.7	5.0	17.4
Üniversite	1.9	6.2	7.0	10.4	4.2	8.2
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: (Arun 2013a)

Yukarıdaki tabloda toplam nüfusun ve yaşlıların (60+) eğitim düzeyleri sunulmaktadır. Tarihsel karşılaştırmalı bulgulara göre erkekler ve kadınlar arasındaki eğitime katılım farklılıkları Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze değin devam etmiştir. Hangi yaş grubunda olduğu fark etmeksizin, genel olarak, Türkiye’de kadınların eğitim düzeyi erkeklere göre daha düşüktür.

Türkiye’deki yaşlıların (60+), %37,8’i okur-yazar değildir. Nüfusun tamamıyla karşılaştırıldığında okuma yazması olmayan yaşlıların oranının, genel nüfusun üç katından fazla olduğu görülmektedir. Bu bulgu Türkiye’de genç kuşakların daha eğitilmiş olduğunun göstergesidir. Yaşın yanı sıra, toplumsal cinsiyet de eğitim düzeyini belirleyen mühim değişkenlerden biridir. Her ne kadar son yıllarda kız çocuklarının okullaşma oranları erkek çocuklardan daha yüksek düzeylerde seyretse de, genel olarak Türkiye’de kadınların eğitim imkânından faydalanmalarının önünde yapısal engeller bulunmaktadır. Yaşlı kuşakların bu engellemeyle karşılaşmış olmalarının işaretleri, yaşlı kadınların eğitim düzeyleri incelendiğinde görülmektedir. Türkiye’de yaşlı kadınların %55,3’ünün okuma yazması yoktur. Başka bir deyişle, Türkiye’de 60 yaş üstü her iki kadından biri okuryazar değildir. Bununla birlikte, 60 yaş üstü her beş kadından sadece biri en fazla ilkokul mezunudur. 60 yaş üstü lise mezunu kadınların oranı %5’lere dahi ulaşmamaktadır. 60 yaş üstü erkek nüfusun ise kendi yaş grubundaki kadınlar kadar düşük eğitilmiş olmadıkları dikkat çekmektedir. Okuryazar olmayan yaşlı erkeklerin oranı, okuryazar olmayan yaşlı kadınların oranının üçte biri kadardır (%17,2). Öte yandan, ilkokul mezunu olan yaşlı erkeklerin oranı ise yaşlı kadınların oranının iki katından daha fazladır. Türkiye’de üniversite mezunu olan yaşlı erkeklerin oranı %7 iken; aynı eğitim düzeyindeki yaşlı kadınların oranı %1,9’dur.

Güncel çalışmalar, Türkiye’de hem ekonomik hem kültürel sermayesi itibarıyla daha yukarıda pozisyon alan bireylerin, toplumdaki kıt kaynakların yeniden dağıtımını da tekellerinde bulduklarını göstermektedir (Arun 2009; 2012; 2014c). Bu kıt kaynaklardan birisi olan eğitim imkânı, Türkiye’de belirli toplumsal kesimlerin ayrıcalığı olarak örgütlenmekte, dahası eğitime bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizlikler de nesiller boyunca aktarılmaktadır. Kültürel eşitsizlikten en mustarip kesimlerden birisi alt sınıflar olurken, alt sınıftaki yaşlılar ve bu yaşlılar

içindeki kadınlar da bu kesimlerin en dezavantajlı katmanlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de eğitim, eşitsizliği derinleştiren şaşmaz bir ayırıcı olarak rol oynamaktadır. Bu şaşmaz ayırıcı Türkiye’de kuşaklararası eşitsizlikleri billurlaştırmaktadır. Aynı zamanda bir kuşak içinde dezavantajlı konumda olan kesimleri de işaretlemektedir.

Karşılaşmalar 2: İstihdam, İş ve Gelir

İstihdam, iş ve gelir hanelerin yaşam tarzlarıyla hizmet ve ürünleri satın alma performansının kritik bir yüzünü oluşturur. Türkiye’de yaşlı nüfusun (60+) %18,1’i istihdam edilmektedir (Arun 2014a; 2013b). Toplumsal cinsiyete göre analiz edildiğinde, yaşlı erkeklerin %27,6’sı ve yaşlı kadınların %10’u gelir getirici bir işte çalıştıklarını belirtmektedirler (Arun 2013a). Ne var ki Türkiye’de 60 yaşından sonra yaş ilerledikçe istihdam oranları hem yaşlı kadınlar hem yaşlı erkekler için ciddi biçimde düşmektedir.

İstihdamın mühim göstergelerinden birisi de eğitim düzeyidir. Eğitimli ve eğitimsiz bireylerin istihdam oranlarındaki eşitsizlik yaş ilerledikçe daha da artmakta, eğitimli bireyler iş piyasasında kendilerine daha fazla yer bulmaktadırlar (Arun 2013a). Önceki bölümden yaşlıların eğitim düzeylerinin ne denli düşük olduğuna dair tartışmalar hatırlanacak olursa, yaşlıların hangi sektörde çalıştığı sorusu kritik önem taşımaktadır. Türkiye’de çalışan yaşlı erkeklerin %63,2’si ve çalışan yaşlı kadınların da %86,6’sı tarım sektöründe istihdam edilmektedir (Arun 2013a). Bu bağlamda, çalışılan sektör bazında değerlendirildiğinde yaşlıların istihdamı toplumsal cinsiyete dayalı anlamlı farklılıklar sergilemektedir.

Türkiye’de çalışan yaşlıların durumu birkaç bakımdan dikkate değerdir. Nitekim, yaşlıların aktif yaşamın içinde gelir getirici bir işte çalışıyor olmasının toplumsal yaşamda bağımsızlık sağlayacağı, böylece yaşlıların bir köşede ölümü bekleyenlerden oluşmadığı düşünülebilir. Bu tespitleri dile getirmeden önce, Türkiye’de çalışan yaşlıların sosyoekonomik vaziyetlerini iyi tahlil etmek gereklidir. Zira Türkiye’de yaşlı bireylerin halen bir işte çalışmak zorunda kalmaları, yüksek oranda tarım sektöründe istihdam edilmeleri, düşük gelir düzeyinin ve sosyal güvenceden yoksun olmanın göstergesidir. Yaşlı bireylerin çalışmaya devam zorunluluğu aynı zamanda Türkiye’de yaşlanmanın sınıfsal boyutunu da ortaya koymaktadır. Arun’a göre (2013a) istihdam edilen yaşlıların %88’i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir. Bir başka deyişle, çalışan yaşlıların büyük bir çoğunluğu, devletin sosyal güvencesinden yoksun biçimde yaşamaktadır. İstihdam edildikleri sektörün hususiyetleri de dikkate alındığında, yaşlı bireyler ilerleyen yaşlarda çeşitli düzeylerde sağlık sorunları yaşayacaklar ve düşkün kalacaklardır (Arun 2013a).

İçinde buldukları dezavantajların risklerini değerlendirmek üzere yaşlı bireylerin gelir düzeylerine bakıldığında yukarıdaki tartışmalar daha da anlam kazanmaktadır.

Tablo 4: Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Cinsiyete Göre Yıllık Toplam Gelirleri (\$)

Gösterge	Kadın	Erkek
Hiç geliri olmayan (%)	48,1	6,1
Ortalama	3202.2	5428.7
Medyan	3251.6	4645.2
Mod	645.2	4645.2
Standart sapma	2276.5	5480.9
Minimum	64.5	38.1
Maksimum	17032.3	62709.7

Kaynak: (Arun 2013a)

Türkiye’de yaşlı erkeklerin ve yaşlı kadınların elde ettikleri toplam gelirin dağılımı yukarıdaki tabloda ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşlıların %80’inin düzenli bir geliri olmadığı ve 100 milyon yaşlının günde 1\$’dan daha az bir gelire yaşamlarını sürdürdükleri tespit edilmektedir (Sowers & Rowe 2007). Buna mukabil, Türkiye’de yaşlı erkeklerin %6,1’i herhangi bir nakdi gelirleri olmadığını beyan etmişlerdir. Öte yandan, her iki yaşlı kadından birisi herhangi bir nakdi geliri olmadığını bildirmektedir. Bu oran yaşlı erkeklerin sekiz katından daha fazladır. Yaşlı kadınların ev kadını olarak formel iş yaşamı içinde göz ardı edilmeleri, herhangi bir nakdi gelirlerinin olmamasının en temel nedenlerinden birisidir. Ekonomik göstergelere göre, nakdi geliri olmayan kadınların iktisadi olarak kar getiren bir katkısı olmadığı düşünülse de, kadınların gündelik yaşamı çok fazla sorumluluk ve zorunlulukla doludur. Kadınlar; aile üyelerinin bakımından, aileyi bir arada tutmaktan, evin temizliği ve düzeninden sorumludurlar. Aile içinde ücretsiz, karşılıksız yapılan birçok işin de sorumluluğuna sahiptirler (Bernard & Scharf 2007). Ancak faydacı ekonomik bir düzende ev kadınları, iktisadi olarak kar getirmediikleri varsayılarak, sosyal haklardan mahrum bırakılmaktadır.

Türkiye’de yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin yıllık ortalama gelirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmaktadır (Arun 2013a). Yaşlı erkeklerin ortalama yıllık gelirleri 5.428,7 \$’dır. Yaşlı kadınların ise ortalama yıllık gelirleri neredeyse yaşlı erkeklerin sahip olduğunun yarısı kadardır (3.202,2 \$). Bununla birlikte, Türkiye’de elde edilen gelirin adaletsiz dağılımı da yoksulluğun yaygınlığını perçinleyen başka bir kritik husustur. Bu anlamda düşük gelir düzeyi ve gelirin adaletsiz dağılımı, Türkiye’de yaşlılık ve yoksulluğu birbirine bağlayan kritik göstergelerden birisidir. Türkiye’nin yanı sıra, birçok ülkede kadın ve erkek arasındaki gelir eşitsizliğinin izlerine rastlanmaktadır. Örneğin, Amerika’da yaşlı kadınların yaşlı erkeklere nazaran daha fazla yoksulluk içinde yaşadıkları ve İngiltere’deki düşük gelirlili yaşlıların üçte ikisinin kadın olduğu bildirilmektedir (Bernard & Scharf 2007, 20).

Gelir dağılımındaki adaletsizlik ne alın yazısı ne de bireysel bir şanssızlık olarak değerlendirilebilir. Adaletsiz gelir dağılımı, ekonomideki uzun dönemli yapısal sorunlarla ve sosyal refah devletinin kurumsal düzeydeki başarısızlığıyla sıkı sıkıya ilişkilidir (O’Rand 2006). Bilhassa Türkiye’nin 1980 yılında yaşadığı askeri darbeyle uygulamaya konulan ekonomi politikalar ve arkasından küresel çaptaki krizlerin etkisi, istihdam istikrarını bozmuş ve ücret eşitsizliğini körüklemiştir. İş güvencesinin yoksunluğu, sağlık ve sosyal bakım hizmetlerinin ve emeklilik sisteminin, çalışan kesimlerden, ailelerine doğru genişleyen bir halkada yaygınlaştırılmaması, gelir bakımından kırılğan olan kesimleri daha da yoksullaştırmıştır.

Karşılaşmalar 3: Sağlık

Türkiye’de sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesi son yıllarda iyileşmekte ve kimi alanlarda *OECD* ortalamalarına yaklaşmaktadır (*OECD* 2008). Bununla birlikte, Türkiye’deki ortalama yaşam süresi diğer *OECD* ülkelerinden çok daha düşük ve bebek ölüm oranları da çok daha yüksektir. Sağlık alanında gerçekleştiği belirtilen yakın tarihli iyileşmelere rağmen, Türkiye ile diğer üst ve orta gelir grubundaki ülkeler arasında kıyaslamalar yapıldığında, Türkiye’deki sağlık hizmetlerine erişimin, arzu edilen düzeyin altında olduğu görülmektedir (*OECD* 2008).

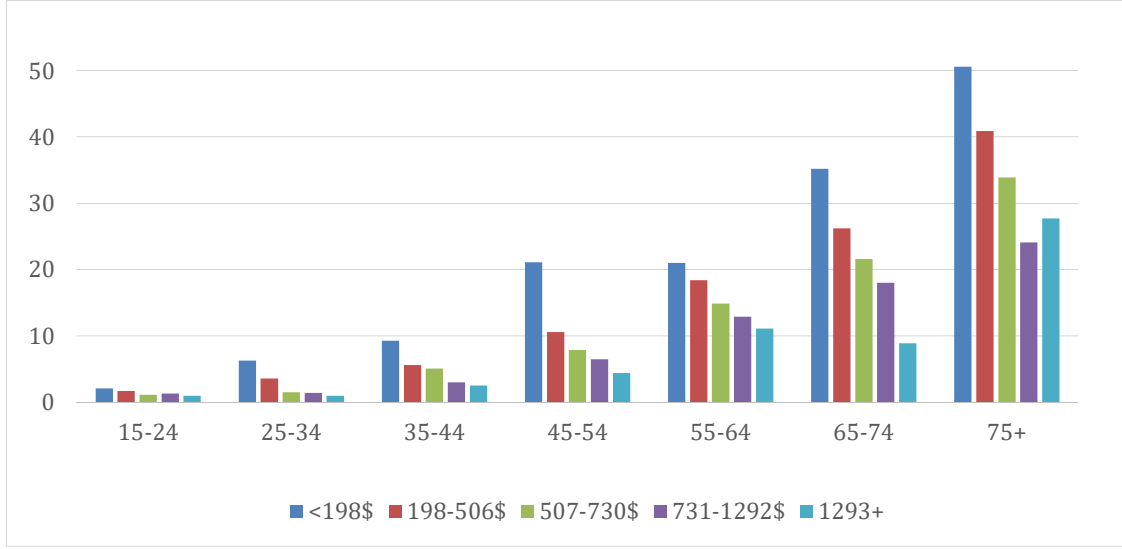
Sosyal güvenlik kapsamında olmak sağlık hizmetine erişmek için mühim imkanlardan birisidir. Ne var ki sosyal güvenceden yoksun yaşlıların oranı toplam nüfus içindeki sigortasız bireylerden biraz daha fazladır (Arun 2013a). Türkiye’de genel nüfusun ancak %15’inin sosyal güvenlik kapsamı dışında kaldığı bildirilirken sosyal güvencesi olmayan yaşlıların oranı %17,6 düzeyindedir (Arun 2013a). Dünya genelinde kapsamlı bir sosyal güvencesi olanların oranı %20’dir (van Ginneken 2003). Türkiye’de sosyal güvence kapsamında bulunan yaşlıların oranı

dünya ortalamasının üzerindedir. Nüfusun büyük çoğunluğunun sağlık sigortası kapsamında olmasına ve tüm vatandaşların ücretsiz birinci basamak ve acil hastane hizmeti alabilmesine karşın, hizmet sunumu konusunda ciddi sorunlar bulunmaktadır (Arun 2013a). Sağlık güvencesinin yeterli teminatı sunamaması ve bilhassa kırsal kesimlerde sağlık hizmetlerinin eşit derecede yaygın olmaması bu sorunların en bilinenleridir.

Güncel çalışmalar, Türkiye’de sosyal güvencesi olan yaşlıların, olmayanlara nazaran daha mutsuz olduklarını ortaya koymaktadır (Arun & Çakıroğlu-Çevik 2013). Zira rahatsızlığı nedeniyle sağlık hizmeti almak isteyen yaşlıların %20’si, daha hizmet alamadan henüz başvurusu sırasında sorun yaşadığını belirtmektedir (Arun 2013a). Bu bulgu sosyal güvence kapsamında yer alan yaşlıların sağlık hizmetine uygun erişiminin bulunmadığı anlamına gelmektedir. Sağlık hizmetlerinin kullanımında hem bölgesel hem de kır-kent ayrımından kaynaklanan eşitsizlikler de söz konusudur. Türkiye’de kırsal alanlarda sağlık ve bakım hizmetlerine erişim daha zor ve daha pahalıdır. Bilhassa Türkiye’nin doğusunda ve güney doğusunda sağlık altyapısının ve uzman personelin eksikliği, sağlık hizmetlerine erişimi engellemektedir (Arun 2013a).

Türkiye’de yaşlılar, kalp, şeker ve yüksek tansiyon gibi kronik hastalıklardan ve bu hastalıkların beraberinde taşıdığı sosyal sorunlardan etkilendiklerini belirtmektedirler. Her ne kadar tıbbi alanda yaşanan olumlu gelişmeler gündelik yaşama hızla yansıyor olsa da, hastalıkla geçirilen süreler uzamaktadır. Ölümün temel sebeplerinden birisi olarak bulaşıcı hastalıkların etkisi günümüzde azalmıştır. Ancak hasta olup hayatın yitirilmesinden ziyade hastalıkla geçirilen uzun yıllardan söz edilmektedir (Arun 2013a).

Her ne kadar olumsuz sağlık durumu yaşlılıkla özdeşleştirilse de yaşlıların sağlık durumları tıpkı diğer yaş gruplarında olduğu gibi çeşitlilik göstermektedir (Arun 2015). Bu çeşitliliklerin bir kısmı toplumsal cinsiyet özelinde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet, öznel sağlık algısını anlamlı biçimde etkilemektedir. Öznel sağlık bağlamında, kadın ve erkek arasındaki anlamlı farklılık sadece yaşlılar arasında değil her yaş grubunda kendini göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de 65-74 yaş grubundaki erkeklerin %59’unun ve 75+ erkeklerin %69’unun kronik bir hastalığı olduğu tespit edilmiştir. Aynı yaş grubundaki kadınlarda ise bu oranların sırasıyla %75 ve %79 olduğu görülmüştür (Arun 2015). Ne var ki sağlığın değerlendirilmesinde iki önemli nokta dikkat çekicidir: *“Birincisi, öznel sağlık algısı ve tıbbi bakımdan teşhis edilen sağlık durumu arasındaki farklılık, bireyin toplumsal yaşamdaki kimliğinin kritik bir tarafını oluşturmaktadır. İkincisi, ilerleyen yaş ve hastalık, doğal ve kaçınılmaz olarak ilişkilendirilemez”* (Arun 2015, 129). Tespitler, toplumsal cinsiyet ve sosyal sınıf kesişimselliğinde değerlendirildiğinde ise başka bir açıdan kritik sonuçları ortaya koymaktadır. Nitekim yaş ilerledikçe erkeklerin sayısı azalmaktadır. Bir başka deyişle, kadınlar daha uzun ömürlüdür. Ancak uzun ömür her zaman bir avantaj olmayabilir. Zira Türkiye’de erkeklerden daha uzun yaşayan kadınların daha fazla sağlık sorunu olduğu tespit edilmektedir. Kısacası *“Türkiye’de kadınlar daha hastayken, erkekler daha erken hayatını kaybetmektedirler”* (Arun 2015, 129). Sağlık çözümlerinde bir başka önemli husus daha dikkat çekmektedir: Türkiye’de sosyal sınıf ve hastalıklar arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Sağlığının kötü olduğunu bildiren yaşlıların yarısından fazlası alt sınıflara mensuptur. Yaşlılar arasında gelir düzeyi arttıkça sağlığı kötü olanların oranı azalmaktadır. Daha çarpıcı olan durum ise sınıf ve hastalıkların yaygınlığı arasındaki bu eğilimin sadece yaşlılara özgü olmamasıdır. Türkiye’de her yaş grubunda hanelerin geliri arttıkça kronik hastalığa sahip olanların oranı azalmaktadır.

Fig. 1: Türkiye’de Yaş ve Gelir Düzeyine Göre Sağlığı Kötü Olanların Dağılımı (Arun 2015).

Kesişimsellik perspektifi tam da bu noktada gerçekleştirilen tartışmalara kritik bir açılım sağlamaktadır. Sosyal sınıf, yaş ve toplumsal cinsiyetin etkileşimi, bireylerin sağlık durumlarının basitçe homojen bir dağılım sergilemediğini, “sağlıklı genç - hasta yaşlı dikotomisinin dışında, birbirinden farklılaşan katmanlar ve bunların içinde heterojen kesimler, kimlikler ve yaşam tarzları” (Arun 2015, 134) olduğuna işaret etmektedir. Nitekim basitçe yaşlılığın ve hastalığın her daim kol kola olduğunu iddia etmek, yaşlılığı durup dururken sağlık sorunuyla ilişkilendirmek *ageism*dir (Arun & Pamuk 2014). Yaş ve hastalık arasında kronik bir bağın olmadığı bulgusu yalnızca Türkiye’ye özgü değildir. Literatürde yaşın tek başına sağlık durumunun güçlü bir belirleyicisi olmadığı, sağlıklı olmanın besinler ve yaşam tarzlarının farklılaşmasından kaynaklı olarak kültürden kültüre değiştiği ortaya konmuştur (Kunkel & Whittington 2014). Ayrıca Alessio’nun (2001) çalışmaları, yaşla birlikte gerçekleşen fiziksel değişimlerin bireysel düzeyde ciddi farklılık gösterdiğini ve yaşlanmanın kaçınılmaz biçimde hastalık üretmeyeceğini de vurgulamaktadır. Dolayısıyla fiziksel değişimin yaşa bağlı olarak ortaya çıkmasına ve kronik hastalıkların ilerleyen yaşlarda yaygınlaşmasına rağmen, yaşın hastalıkların yegane sebebi olduğu sonucuna varılamaz. Nitekim ilerleyen yaşlarda ortaya çıkan kırılabilirliğin gündelik yaşamda kadınlar ve yoksullar arasındaki olumsuz etkileri daha yıkıcıdır. Eğitim alanı bu olumsuz etkilerin görünür olduğu alanlardan birisidir. Engelli bireylerin Türkiye’de eğitim olanaklarına erişmede yaşadıkları zorluklar, engelsiz kadınlar tarafından da yaşanmaktadır (Arun 2014b). Türkiye’de farklı kuşakların eğitim olanaklarına erişmesinde yapısal eksikliklerin engelleyici rolü bilinmektedir. Bunun yanında, kadın olmanın da bir başka çarpıcı etkisinden söz edilmektedir. Arun’a göre, tıpkı birden fazla engeli bulunan veya zihinsel engeli sahip bireylerin maruz kaldığı dezavantajlara benzer ölçüde, Türkiye’de eğitim alanında kadınlık, bir başka engel kategorisi olarak ortaya çıkmaktadır (Arun 2014b). Bu nedenle sağlık durumunu basitçe yaşa özgü olarak değerlendirmek anlamlı bir tartışma sunmayacağı gibi öngörülerin de sınırlı kalmasına neden olacaktır. Yaşlanma sürecinde yaş, toplumsal cinsiyet ve sınıfın kesişimselliğinin yıkıcı bir etkiye sahip olduğuna dikkat edilmelidir. Bireyin yaşam döngüsü süresince bu faktörlerin bir araya gelmesi neticesinde ortaya çıkan dezavantajlar, yaşlılığa bırakılan yıkıcı bir mirastır. Bu yıkıcı etkiler, kesişimsellik perspektifiyle gerçekleştirilen araştırmalarda kendini göstermektedir. Gelir, eğitim, sınıf ya da etnisiteye bağlı olarak daha avantajlı konumda yer alanların, kendi toplumları içinde diğerlerinden daha sağlıklı oldukları

(Hendricks & Hatch 2006); sağlıkta ortaya çıkan eşitsizliğin sınıfla yakından ilgili olduğu (Arber, Davidson & Ginn 2003) ve ilerleyen yaşlara da bu eşitsizliklerin miras kaldığı tespit edilmektedir. Arber ve arkadaşları (2003), gençliğinde alt sınıflara mensup çalışanların, 60 ve 70’li yaşlarında, üst sınıflara nazaran, daha sağlıksız oldukları bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca Arun ve Çakıroğlu-Çevik (2013), küresel düzeyde kadınların toplum içindeki dezavantajlı konumlarından dolayı sadece ileri yaşta değil yaşamları boyunca sınırlı seçeneklere sahip olduklarını belirtmektedir. Ancak onlara göre ilerleyen yaşlarda basitçe kadın olmak değil; yaşlı, kadın ve yoksul olmak daha büyük tehlike oluşturmaktadır. Chappell (2014) tarafından gerçekleştirilen güncel bir diğer araştırma ise Arun ve Çakıroğlu-Çevik’in bulgularına atfen, ileri yaşta tek başına toplumsal cinsiyetin anlamlı bir farklılık yaratmasından ziyade toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf ve yaşın etkileşimine odaklanmak gerektiğini vurgulamaktadır. Yaş, sınıf ve toplumsal cinsiyet kesişimselliğinde eşitsizlikler daha yoğun hâle gelmektedir. Bu nedenle alt sınıflarda ölüm, hastalıklar, engellilik ve psikolojik sorunlar çok daha yaygındır. Dolayısıyla sağlık, bir toplumun sosyal ve ekonomik tarihinde yer edinmiş mühim faktörlerin kesişimselliği bağlamında değerlendirilmelidir. Kesişimsellik perspektifiyle gerçekleştirilecek değerlendirmeler, kavrayışçı biçimde sosyal politika gündeminin oluşturulmasını sağlayabilecektir.

Türkiye’nin Yaşlanma Algısı: Peter Pan Sendromu!

Tüm çocuklar doğdukları andan itibaren yaşlanmaktadırlar. Toplumsal yaşlanma, bir toplumun erişemeyeceği belirsiz gelecekteki bir durum değildir. Türkiye’de bugün sosyal politikaların kapsamı, kendi çocuklarının hiç yaşlanmayacağı efsanesi üzerine kuruludur. Oysa Türkiye dünyanın en hızlı yaşlanan ülkelerinden birisidir ve nüfusun oldukça küçük bir kısmını oluşturduğu varsayılan yaşlılar en kırılgan toplumsal kesimlerden birisidir. Türkiye’de toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebilmek için sadece ekonomik olarak aktif nüfusa ve onun ihtiyaçlarına odaklanmakla yetinilemez.

“Türkiye, nüfusun sağlık ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları finanse edecek ekonomisinin yetkinliği üzerinde önemli etkileri olacak demografik, epidemiyolojik ve beslenme geçişleri ile karşı karşıyadır. Orta vadeli BM nüfus tahminlerine göre, çalışma yaşındaki nüfusun (15-65) oranı 2005’te gözlemlenen %66 düzeyinden 2030’da %69’a yükselecektir. Bu durum -çocuklar ve yaşlılarla karşılaştırıldığında- sağlık hizmetlerinden ortalama olarak daha az yararlanan ama sağlık sigortasına daha büyük katkıda bulunan insan sayısının artacağına işaret etmektedir. Ne var ki asıl sorun, böylesine bir nüfus artış hızının nüfus yapısı açısından avantaj mı yoksa dezavantaj mı olacağıdır” (OECD 2008, 97).

Bu bakımdan, Türkiye eğitilmiş ve genç nüfus içindeki yüksek düzeydeki işsizliği düşürecek tedbirler almalı, eğitim alarak uzun vadede iş yaşamına atılmaya çalışan genç nüfusu verimli biçimde ekonomiye entegre etmelidir. Bir başka deyişle, kontrolsüz bir dinamizme sahip avantajlı kesimler olarak genç kuşakları ve eğitilmiş bireyleri, kontrollü bir dinamizm oluşturacak biçimde ekonomik dengeleri kurmak üzere sevk ve idare edecek üretim mekanizmalarını harekete geçirmelidir. Ancak genç nüfusa odaklanan bu sosyal politikaların yanında, toplumdaki kırılgan kesimlerin tespit edilip tanımlanması ve bu kesimlere ulaşılması da önem arz etmektedir. Basitçe ekonomik dengeleri oturtmak fikrinin ötesinde, toplumdaki kırılgan kesimlerden birisi olan yaşlılara ilişkin sosyal ve kültürel açıdan yapılması gerekenlerin ihmal edilmesi kabul edilemez. Sosyal ve kültürel politikalarından birisi olarak eğitim düzeyinin yükseltilmesi de bir başka kritik husustur. Zira Türkiye’deki çalışmalar, eğitimdeki eşitsizliklerin sağlık durumunu belirlediğini göstermektedir (Arun & Holdsworth 2014; Arun 2014b; 2015). Yükselen eğitim düzeyi, potansiyel olarak ekonomik ve kültürel faydaları beraberinde getirecek ve örneğin sağlık

alanında da gelecekte potansiyel tasarruflar sağlayabilecektir.

Türkiye’de yaşlanma olgusu ve yaşlılar söz konusu olunca toplumsal cinsiyet, eğitim, sosyal sınıf, sağlık gibi alanlarda devletin yapısal düzeyde yeterli sosyal politikalar üretmediği göze çarpmaktadır. Bunun temelinde ise Türkiye’nin çok genç bir nüfusu olduğu efsanesi yatmaktadır. Elbette sadece devlet ve kurumları değil, araştırmacılar da çokça dile getirilen bu efsaneye kuvvetle inanmaktadırlar. Bu bağlamda Türkiye’de *Peter Pan Sendromu* (Arun 2013a) yaşanmaktadır. Peter Pan Sendromu’ndan mustarip olanlar hiç yaşlanmayacaklarına inanırlar. Bu sendromun yarattığı kriz bizi *yurttaşlık nedir?* sorusunu sormaya sevk etmektedir. Yukarıda tartışılan tüm eşitsizlikler, aslında yurttaşlık haklarının ihlal edildiğine işaret etmektedir. Türkiye’de yaşlılıkla ilgili sosyal politikaların eksikliği yurttaşlık hakkının ihlalidir. Zira Türkiye, sosyal politikalarını yurttaşların hiç yaşlanmayacağına atfen oluşturmaktadır. Örneğin, sağlıkta dönüşüm programı sonucunda, çalışsın ya da çalışmasın 25 yaşına kadar tüm yurttaşların temel sağlık hizmetlerine ücretsiz ulaşmasını öngören karar aynı amaçla yaşlıları kapsamaktadır. Oysa Türkiye’de her beş yaşlıdan birisinin kapsamlı bir sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Bu bakımdan, Türkiye’de sosyal devletin pozisyonu, yaşlılığın bir imkân olarak kurgulanmasına müsaade etmeyecek bir noktadadır. Faydacı ekonomi politikaların getirdiği devlet anlayışıyla ve retorik yurttaşlık nosyonu bağlamında, sadece nüfusun potansiyel ekonomik fayda sağlayacak kesimlerine odaklanmak, orta-uzun vadede sosyal ve kültürel krizlere yol açabilecektir.

Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türkiye’nin yetişkin nüfusu, toplam nüfus içindeki en geniş oranına ulaşacaktır (Gürlel 2004). İlk ve son defa yaşanacak bu gelişme, Türkiye’nin elindeki demografik bir armağandır. Türkiye bu *fırsat penceresinden* (Gürlel 2004) nereye doğru bakaacağına karar vermelidir. Sosyal yurttaşlığın, sosyal devletin vazgeçilmez unsuru olduğu fikrinden hareketle nüfusun tüm kesimlerinin, bilhassa yoksul ve hizmetlerden yararlanamayan grupların, kaliteli sosyal ve kültürel hizmetlere erişiminin sağlanması taahhüt edilmelidir. O halde Türkiye’de sosyal politika üretenlerin ve uygulayıcıların bir an önce Peter Pan Sendromu’ndan sıyrılmaları gereklidir (Arun 2013a).

Sonuç

İngiliz filozof Collingwood, II. Dünya Savaşı’nın ortalarında mühim bir tartışma başlatmış; özgürlük inancının ekonomik ve siyasal farklılıkları ortadan kaldırmak üzere eşitlik ilkesiyle taçlandırılması gereğine vurgu yapmıştır (O’Rand, Isaacs & Roth 2013). Bu yaklaşım; kuşaklararası ve belirli bir kuşak içinde eğitim, gelir ve sağlık alanlarında bireyin yaşam döngüsü süresince ortaya çıkması muhtemel risklerin toplanması ve paylaşılması esasına dayalı bir sosyal sözleşmeye çağrıdır. Bu sözleşmenin ilk esası üretken nüfusun, bakıma muhtaç kuşaklara karşı yükümlülüklerini vergi ve sosyal güvence kapsamında tanımlamaktır. İkinci esası ise bir kuşak içinde vergilendirme ve yeniden dağıtım esasına dayalı olarak risklerin toplanmasını ve paylaşılmasını sağlamaktır. Böylesi bir sosyal sözleşmenin her iki esası da devlet otoritesinin kullanılmasıyla hayata geçirilebilir (Anand & Sen 2000). Bir ülkenin toplumsal tarihi, ekonomik kalkınma süreci, yaşadığı siyasal dalgalanmalar ve sahip olduğu kültürel mirası; sosyal sözleşmelerin içeriğini, kapsamını ve uygulanmasını belirleyen ve toplumlararası farklılıkları ortaya çıkaran etmenlerdir. Ne var ki sosyal sözleşmenin büyük oranda uygulanabildiği toplumların, geniş ve kuvvetli bir orta sınıfa sahip ülkeler olduğu dikkat çekmektedir. Bu ülkeler kaynakların yeniden paylaşımını istikrarlı biçimde sağlayabilen geniş ve kuvvetli bir orta sınıf sayesinde küresel ekonomik dalgalanmalardan ve değişimlerden asgari düzeyde etkilenmektedir (O’Rand *et al.* 2013). Orta sınıfın aşınması, kaynakların büyük ölçüde toplumsal sınıflardan birinin tekelinde toplanması ve yeniden paylaşımın esaslı biçimde yerine

getirilmemesi, nüfusun belirli kesimlerinin yaşam döngüsü süresince korunmak yerine dışlanmasına ve eşitsizliklerin daha fazla artmasına yol açmaktadır.

Türkiye’de eşitsizlik yaratan mühim faktörlerin karşılaşmaları iki kritik önermenin altını çizmektedir. Birincisi, “*demografi sürdürülebilir kalkınmayı belirler*”. İkincisi “*toplumsal yaşlanma bir lanet değildir!*” Demografik dönüşüm Türkiye için bir armağan olabilir mi? Bu soruya verilebilecek kapsamlı yanıtlar, eşitsizlikleri bulguya dayalı çözümlemek suretiyle ortaya konabilir. Eşitsizlik denildiğinde tek bir mesele gündemde değildir. Daha ziyade toplumu bölen unsurlardan söz edilir. Bunlar kitleler ile ilgili meselelerdir. Eşitsizliğin görüldüğü yerde, toplumsal olarak saygın bir eğitimden, sağlıktan, adaletten, gelirden, hatta saygın bir toplumsal varoluştan, saygın bir kamusal angajmandan bahsedilemez. Sahip olunan daha ziyade toplumsalın devasa bir bölünmüşlüğüdür. Bu manada toplumsal yaşamda yoksul ve varıl olanların birbirlerine teması sınırlıdır. Müzik ve televizyon alanı gibi tedrici kimi popüler alanların dışında seçkinler ve alt sınıflar hiç bir alanda bir araya gelmezler, aralarındaki geçişkenliği minimize etmek üzere kültürel tüketimlerinden hareketle sembolik bir duvar örerler (Arun 2014c). Bu bölünmüşlük büyük ölçüde kavrayıştan da yoksundur ve demokratik bir toplumun en şiddetli sorunlarından birisidir. Zira eşitsizlikten sıyrılmak, eşitsizlikten azade bir toplumsal varoluş, kapsamlı ve sürdürülebilir biçimde sosyal, ekonomik ve çevresel bir kalkınma angajmanı gerektirir.

Günümüz itibarıyla, sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan kapsayıcı ve yıkıcı olmayan bir kalkınmadan yoksunluk, basitçe hükümetlerin sorunu da değildir. Aynı zamanda kamunun da bulanık varlığına işarettir. Zira kamunun (yönlendirici) bir tutumdan yoksunluğu ya da hükümetler üzerinde kamusal etki veya baskının olmayışı, toplumu yönetişimin kusurlarını ve sınırlarını düşünmekten uzaklaştırmaktadır. Kamu ile toplum arasındaki bu ayrımı; aile ile birey, kadın ile erkek, yoksul ile varıl, işçi ile patron, kalabalık ile yalnız, beğeni ile haz arasında okuyabilmek, eşitsizliği sürdüren mekanizmaları apaçık gözler önüne sermeyi sağlayacaktır. Burada araştırmacıların çalışmalarında basitçe dualiteler arasındaki bir farka odaklanmasından söz etmiyorum. İki marjinal uç arasındaki yörüngede seyreden bir toplumsal konumdan ve onun eşitsizlikleri anlamamız için yalın biçimde kendini sunuşundan bahsediyorum. Toplumsalı, cepheleştirip basitçe iki konuma ayırarak kavramaya çalışmaktan ziyade kesişimselliğin önemli rolü dikkate alınmalı. Bu meyanda geliştirilecek bir anlayış, eşitsizliğin kavrayışçı biçimde çözümlenmesi ve anlaşılmasına katkı sunacağı gibi politika geliştirenler ve uygulayıcıları için eşsiz müdahale olanakları tesis edebilecektir.

Bununla birlikte, temel hak ve hürriyetlerin gerçekleşmiş olması, refah düzeyini belirlemek için yeterli bir gösterge değildir (Sen 1992; 2000; 2009). Bireyler temel hak ve hürriyetlere sahip olduklarında dahi eşitsizlik ortaya çıkabilir. Bu bakış açısından hareketle denilebilir ki yoksulluğu belirleyen yegane unsur gelir dağılımı olmayıp bunun yanında eğitim ve sağlık gibi unsurlar da yoksulluğun mühim boyutlarıdır. Eşitsizlikler; engellilik, toplumsal cinsiyet, yaşlılık ve hastalık gibi kimi kişisel özelliklere ve benimsenen yaşam aranjmanlarına odaklanmak suretiyle görünür kılınabilir. Böylece eşitsizliğin üç önemli boyutuna odaklanılabilir: (i) çıktılardaki eşitsizlik, (ii) özerklikteki eşitsizlik ve (iii) davranıştaki eşitsizlik. İlki, sağlık durumu ya da istihdam gibi başlıklarda bireyin varlığı ve eylemiyle ilgilidir. İkincisi, bireyin tercihleri ve bunlar üzerindeki kontrolüyle ilgilidir. Sonuncusu ise bireyin onurlu bir yaşam sürüp sürmediği ile ilgilidir, örneğin bireyin ayrımcılığa maruz kalıp kalmadığına odaklanmayı gerektirir.

Bu bakımdan gelecek yüzyılda Türkiye'nin yerini anlamak için meseleleri kesişimsellik perspektifiyle analiz etmek kaçınılmazdır. Sağlıktan, eğitimden, iş, istihdam ve gelirden, kültürden, güvenlikten ve sosyal adaletten yoksun bireylere sahip bir Türkiye, gelecek yüzyılda eko-

nomik atılımını gerçekleştirmiş olarak orta doğu ve balkanların devi olmayı hedefleyemez. Başlarken sözünü ettiğim, toplumsal bölünmüşlüğe ilişkin kavrayıştan yoksun araştırmayı sürdürmek ve bulguya dayanmayan politikayı üretmek tam da bu noktada kendini gösterir; böylesi bir yönelim eşitlikçi bir toplumsal bölüşümün en şiddetli sorunlarından birisidir.

KAYNAKÇA

- Alessio H. (2001). “The Physiology of Human Aging”. Ed. Morgan & S. Kunkel, *Aging: The Social Context* (2001) 107-137. Thousand Oaks.
- Anand S. & Sen A. (2000). “Human Development and Economic Sustainability”. *World Development* 28/12 (2000) 2029-2049.
- Ansello E. F. (2004). “Public Policy Write Small: Coalitions at the Intersection of Aging and Life Long Disabilities”. *Public Policy and Aging Report* 14/4 (2004) 1-6.
- Arber S., Davidson K. & Ginn J. (2003). *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships*. Maidenhead 2003.
- Arun Ö. (2009). “Yaşlı Bireyin Türkiye Serüveni: Türkiye’de Yaşlı Bireyler Arasında Kültürel Sermaye Dağılımı”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (2009) 77-100.
- Arun Ö. (2010). “Sosyal Araştırmanın Triyosu: Neden ölçeriz? Neyi ölçebiliriz? Nasıl ölçmeliyiz?”. *Radyo Vizyon* 10 (2010) 5-8.
- Arun Ö. (2012). “Cultivated Citizens? Cultural Capital, Class, Gender and Generations in Contemporary Turkey”. *METU Studies in Development* 39/3 (2012) 283-302.
- Arun Ö. (2013a). “Ageing in Turkey: The Peter Pan Syndrome?”. Eds. J. Troisi & H. J. von Kondratowitz, *Ageing in the Mediterranean* (2013) 297-323. London
- Arun Ö. (2013b). International Spotlight: Developing a Gerontological Social Policy Agenda for Turkey. *The Gerontologist* 53/6 (2013) 891-897.
- Arun Ö. (2014a). “‘Que vadis’ Türkiye? 2050’ye Doğru Yaşlanan Türkiye’yi Bekleyen Riskler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32 (2014) 1-12.
- Arun Ö. (2014b). “Disability in Turkey: The Risks in Being Disabled for Accessing Educational Opportunities”. *Mediterranean Journal of Humanities* 4/1 (2014) 53-62.
- Arun Ö. (2014c). “İnce Zevkler - Olağan Beğeniler: Çağdaş Türkiye’de Kültürel Eşitsizliğin Yansımaları”. *Cogito* 76 (2014) 167-191.
- Arun Ö. (2015). “Eşitsizliklerin Kavşağında: Çağdaş Türkiye’de Yaşlılık ve Sağlık”. Ed. D. Alptekin, *Hasta Toplum* (2015) 125-144. Ankara.
- Arun Ö. & Arun B. K. (2011). “Türkiye’de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/4 (2011) 1515-1527.
- Arun Ö. & Çakıroğlu-Çevik A. (2013). “Quality of Life in an Ageing Society: A Comparative Analysis of Age Cohorts in Turkey”. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie* 46/8 (2013) 734-739.
- Arun Ö. & Holdsworth J. (2014). “Empowering Older Adults in Turkish Society: Innovative Social and Health Care Service Strategies”. Ed. Ö. Arun, *6th International Social & Applied Gerontology Symposium: Aging & Care Giving in the 21st Century – Implications for Research, Policy, Education & Programming* (2014) 109-123. Antalya
- Arun Ö. & Pamuk D. (2014). “Kurumsal Bakım Sektöründe Ageism: Yaşlı Bakım Personelinin Yaşlanma ve Yaşlılığa İlişkin Ayrımcı Tutumlarının Nedenleri ve Müdahale Önerileri”. *MJH* IV/2 (2014) 19-33.
- Bernard M. & Scharf T. (2007). *Critical Perspectives on Ageing Societies*. Bristol 2007.
- Bourdieu P. (1988). “Vive la Crise! for Heterodoxy in Social Science”. *Theory and Society* 17 (1988) 773-787.
- Chappell J. N. (2014). “Intersecting in Equalities: Implications for Care Givers”. Ed. Ö. Arun, *6th International Social & Applied Gerontology Symposium: Aging & Care Giving in the 21st Century – Implications for Research, Policy, Education & Programming* (2014) 19-43. Antalya
- Chappell N., L. Dujela C. & Smith A. (2015). “Care Giver Well-Being: Intersections of Relationship and Gender”. *Research on Aging* 37/6 (2015) 623-645.
- Crenshaw K. W. (1991). “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color”. *Stanford Law Review* 43/6 (1991) 1241-1299.
- Crenshaw K. W. (1993). “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics”. Ed. D. Kelly Weisburg, *Feminist Legal Theory* (1993) 383-395. Philadelphia 1993.

- Eurofound (2013). *Third European Quality of Life Survey - Quality of Life in Europe: Socialine Qualities*. Luxembourg 2013.
- Eurofound (2014). *Trends in Quality of Life - Turkey: 2003 - 2012*. Luxembourg 2014.
- Gürlelel C. F. (2004). *Türkiye'nin Kapısındaki Fırsat: 2025'e Doğru Nüfus, Eğitim ve Yeni Açılımlar*. İstanbul 2004.
- Hankivsky O. (2012). "Women's Health, Men's Health and Gender and Health: Implications of Intersectionality". *Social Science & Medicine* 74 (2012) 712-720.
- Hankivsky O. & Christoffersen A. (2008). "Intersectionality and the Determinants of Health: A Canadian Perspective". *Critical Public Health* 18 (2008) 1-13.
- Hendricks J. & Hatch L. R. (2006). "Life Style and Aging". Eds. R. H. Binstock & L. K. George, *Handbook of Aging and Social Sciences* (2006) 301-319. Burlington.
- Kunkel S. R. & Whittington F. J. (Eds.). (2014). *Global Aging: Comparative Perspectives on Aging and the Life Course*. New York 2014.
- Muramatsu N. & Akiyama H. (2011). "Japan: Super-Aging Society Preparing for the Future". *The Gerontologist* 51 (2011) 425-432.
- O'Rand A. M. (2006). "Stratification and the Life Course: Life Course Capital, Life Course Risks, and Social Inequality". Eds. R. H. Binstock & L. K. George, *Handbook of Aging and Social Sciences* (2006) 145-162. Burlington.
- O'Rand A. M., Isaacs K. & Roth L. (2013). "Age and Inequality in Global Context". Ed. D. Dannefer, *The SAGE Handbook of Social Gerontology* (2013) 127-136. London.
- OECD (2008). *Sağlık Sistemi İncelemeleri, Türkiye*. Paris 2008.
- OECD (2013). *Better Life Index - Online Version, Country Profile Turkey*.
- OECD (2014). *Society at a Glance 2014 Social Indicators*. Paris 2014.
- Sen A. (1992). *Inequality Reexamined*. Cambridge-Massachusetts 1992.
- Sen A. (2000). *Development as Freedom*. New York 2000.
- Sen A. (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge-Massachusetts 2009.
- Simien E. M. (2007). "Doing Intersectionality Research: From Conceptual Issues to Practical Examples". *Politics & Gender* 3/2 (2007) 264-271.
- Sowers K. M. & Rowe W. S. (2007). "Global Aging". Eds. J. A. Blackburn & C. N. Dulmus, *Handbook of Gerontology: Evidence-Based Approaches to Theory, Practice, and Policy* (2007) 4-16. New Jersey.
- TÜİK (2009). *Hane Halkı Bütçe Araştırması (Mikro Veri Seti)*. Ankara 2009.
- TÜİK (2010). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2008*. Ankara 2010.
- TÜİK (2011a). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2009*. Ankara 2011.
- TÜİK (2011b). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2010*. Ankara 2011.
- TÜİK (2011c). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (Mikro Veri Seti)*. Ankara 2011.
- TÜİK (2012a). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2011*. Ankara 2012.
- TÜİK (2012b). *Türkiye Sağlık Araştırması (Mikro Veri Seti)*. Ankara 2012.
- TÜİK (2013a). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2012*. Ankara 2013.
- TÜİK (2013b). *Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiklerle Yaşlılar*. Ankara 2013.
- TÜİK (2014a). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2013*. Ankara 2014.
- TÜİK (2014b). *Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiklerle Yaşlılar, 2014*. Ankara 2015.
- TÜİK (2015). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2014*. Ankara 2015.
- UNFPA (2013). *Population Dynamics in the Post-2015 Development Agenda: Report of the Global Thematic Consultation on Population Dynamics*. Retrieved from <https://www.iom.int/files/live/sites/iom/files/What-We-Do/docs/Outcome-Report-Pop-dynamic-and-post-2015-dev-agenda-14-March-2013.pdf>
- van Ginneken W. (2003). *Extending Social Security: Policies for Developing Countries*. Geneva 2003.
- Wilkinson R. & Pickett K. (2009). *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*. London 2009.